

ALTAYCA TEORİSİNİN LEKSİKOİSTATİSTİKSEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

*Sir Gerard CLAUSON**

Kadim dostum Helsinki'den Profesör Pentti Aalto, *Kratylos* dergisinde (X, 2, 1965) yenilerde çıkmış "Verwandtschaft, Entlehnung, Zufall" başlıklı makalesinde, Altay Dil Ailesi teorisinin kaynağı ve gelişmesi hakkında kısa bir özet verdi. Bu teoriye göre Türkçe, Moğolca ve Tunguz dilleri Proto-Altayca adı verilen ortak bir ata dilden geliyordu. Aalto ayrıca benim ve Göttingen'den Profesör Doerfer'in teoriye ilişkin itirazlarını değerlendiriyordu. Ona göre, tarafsız bir uzman, karşılaştırmalı filolojide, her iki yöndeki tartışmaları ele alıp ondan sonra teorinin geçerli olup olmadığına karar vermelidir.

Bu konunun artık öyle veya böyle açıklığa kavuşturulmasının vakti gelmiştir demesine katılıyorum. Tartışma, diğer birçok tartışma gibi, bir tarafın diğerini ikna edemediği nesiller boyu sürecek görüntüsü veriyor. Müteveffa olmuşları bir kenara koyarsak, teorinin destekleyicileri Washington Üniversitesi'nden Profesör Poppe ve bu dillerin çalışmasına bir ömür adanmış olan Columbia Üniversitesi'nden Profesör Menges gibi hep yaşlı bilim adamları (çevirenin notu: her iki bilim adamı da vefat etmiştir). Karşı çıkanlar ise Profesör Doerfer ve Leningrad'dan A. M. Şerbak (Shcherbak) gibi genç bilim adamları. Bütün bu bilim adamlarının hepsinden daha eski olduğum için benim karşı çıkanlar arasında yer almam garip kaçabilir, fakat ben de konuya yeniyim. 1953 yılına kadar konuyu hiçbir değerlendirmem olmadı. 1953 yılında, daha önceki bir bilgiye dayanmaksızın, ön yargısız olarak konuyu çalışmaya başladım. İtiraf etmek gerekirse tek ön yargım, teorinin değerli destekçilerinin yanılmış olmalarının pek mümkün olmayacağına olan inancımdı.

Bu yüzden kendimi tarafsız bir uzman olarak sunamam, fakat teorinin geçerliliğinin yenilerde geliştirilmiş, doğası itibarıyla tarafsız ve ayrıca sonuçlarını tamamen matematiğe dayalı olarak üreten bir teknik tarafından test edilmesini teklif edebilirim.

Ses ve gramer benzerlikleri bazen iki veya daha çok dilin ortak bir ata dilden geldiğine delil olarak ileri sürülse de, bunların aynı kökenden geldiğinin ispatı, esas olarak, yeterli sayıda temel kelimenin ortaklaşması gerçeği üzerine bina edilmek zorundadır. Çünkü tecrübeler gösteriyor ki, bu tip kelimeler bir başka dilden ödünç alınmaz, nesilden nesile aktarılabilirler.

Çağımızın arkeoloji alanındaki en büyük buluşu, radyo karbon testinin keşfidir. Bu keşif, ağaç, kömür, kemik gibi belli organik maddelerde bulunan radyoaktif karbon izotopu C 14'ün düzenli bir hızla ortadan kaybolması gerçeğine dayanır. Kaybolma oranı çözülmüştür ve buna göre arkeolojik kazılarda çıkarılan organik madde parçaları geliştirilen bir zaman cetveline göre tarihlendirilebilmektedir. Karışımdaki C 14'ün başlangıç oranı, şimdi tam olarak anlaşılabilen doğal sebepler yüzünden, geçmişte zaman içerisinde değişiklik sergileyebilmektedir. Bu yüzden, veriler ışığında, belli sahalardan çıkan arkeolojik materyalin, bu periyotlar dikkate alınarak uyarlanmış özel cetvellere göre tarihlendirilmesi gerekir. Her analiz için hata payı elbette mevcuttur. Uyarlanmış zaman cetvellerine göre test edilen organik madde parçalarının yaklaşık olarak bu tarihlerde kullanımda olup olmadığı, aynı arkeolojik sahalardan çıkarılan ve yakın tarihleri işaret eden başka organik materyallerle karşılaştırıldıktan sonra teyit edilebilir. Böylece hata payı da azaltılmış olur.

Antropologlar çeşitli ilkel kavim gruplarının tarih öncesi izlerini takip etmekte çok arzulu olmuşlardır. Bu takip, özellikle Amerika kıtası, ana kara ile buraya yakın olan Güney Doğu Asya adaları üzerinde yoğunlaşmış; bunların arasındaki genetik ilişkiler araştırılmıştır. Bu grupların çekirdek halklardan geldiğine dair sağlam arkeolojik kanıtlar mevcuttur; bu çekirdek halklar zamanın bir döneminde daha küçük topluluklara ayrılmış ve farklı yönlere dağılmışlardır. Bu iddia, bahsi geçen

* Sir Gerard Clauson, "A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory", *Central Asiatic Journal*, 1969, 13.

grupların bazı temel kavramlar için (temel nesnelere, fiiller ve bunun gibi) aynı veya türevdeş kelimeleri kullanmaları ile desteklenir. Burada bazı grupların kendi aralarında diğerlerinden daha çok ortaklık sergilemeleri de söz konusudur. Arkeolojik kanıtlar, C 14 testiyle daha keskin hale getirildikten sonra bile, asıl çekirdek grupların ne zaman parçalanıp daha küçük birliktelere ayrıldıklarını belirleme konusunda tek başlarına yeterli değildir. 1950'li yıllarda, sanıyorum Profesör Morris Swadesh tarafından radyokarbon tarihlendirme tekniğinin dilbilimi analizlerine de uygulanması teklif edilmişti.

Teklif edilen tekniği tanımlamak için iki yeni terim önerildi: glottokronoloji ve leksikoistatistik. Glottokronoloji, dildeki değişim oranı çalışması ve özellikle de zaman derinliğinin tahmininde tarihsel bir çıkarım için bu oranın kullanılması çalışması, ayrıca bu tip tarihsel derinliklerin bir dil ailesi içindeki iç ilişkiler örgüsünü belirleme çalışması olarak tarif edilir. Leksikoistatistik ise tarihsel bir çıkarım için istatistiksel söz hazinesi çalışması olarak tanımlanır.

Bu teknikleri değerlendirirken, Chicago Üniversitesi tarafından çıkarılan Current Anthropology dergisinde yayımlanmış makaleler ile diğer bilim adamları tarafından bu makalelere yapılmış yorumları temel aldım: Ocak 1960, D. H. Hymes, "Lexicoistatistics so far"; Nisan 1962, H. Bergsland ve Hans Vogt, "The Validity of Glottochronology"; Ekim 1964, "Bir önceki makale hakkında D. H. Hymes tarafından yapılan yorumlar"; Ekim 1966, N. J. van der Merwe, "New Mathematics for Glottochronology".

Bu bilim adamlarına teşekkür borçluyum, onların kolay anlaşılır açıklamaları olmasaydı makaleyi yazmam mümkün olmazdı.

Başlama noktası şudur: Diller zamanla değişir. Biz atalarımızın beş yüz veya bin yıl önce kullandığı temel kavramları karşılamak için aynı kelimeleri veya türevdeşlerini kullanmıyoruz. Sapir bu konuyu 1915'te şöyle ifade etmişti: "bir dil ailesi içindeki dil farklılaşması ne kadar büyükse, bu farklılaşmanın gelişmesi için düşünülen zaman da o kadar büyük olmak zorundadır".

Radyokarbon tarihlendirmesi ölçütlerini dilbilim analizlerine uygularken, diller ve organik materyaller arasında farklılık olacağını glottokronolojiyi bulan kişi dikkate almış olmalıdır. Organik maddedeki C 14 oranı düzenli bir şekilde azalır ve 11-12 000 yıllık bir zaman zarfında da tamamen kaybolur. Her bir dilin belli temel kavramlar için sahip olması gereken kelimeler sabittir. Bu kavramların bazıları için kullanılan kelimeler zamanla değişir, kullanımdan kalkan bir kelimenin yerini başkası alır ve bu durum böylece devam edip gider. Temel kavramların her biri için kullanılan kelimelerin aynı hızla yok olmaları olası değildir. Dahası bir temel kavram için kullanılan kelime kullanımdan kalkmış ve kavram başka bir söz tarafından karşılanır hale gelmişse, bu yeni söz de diğer temel kavramları karşılayan kelimelerden daha kısa bir zaman içerisinde unutulacaktır. Tecrübeler bu gerçeği işaret ediyor.

Bu fikir, safhalara ayrılarak çalışıldı. İlk ve en önemli safha, her bir dilin kelime olarak sahip olacağı temel kavramların bir listesini hazırlamaktı. Bu kelimeler "dillerin günlük söz hazineleri" veya "günlük hayatın dili, çocuğun ilk öğrendiği söz hazinesinin çekirdeği ve her (İngiliz) konuşurken her gün kullandığı dil" olarak tanımlandı. Karşılaştırmalı filoloji için temel kelime listesi elbette yeni bir şey değildi, bu tip listeler yüz yıldan fazla bir zamandır yayımlanmaktaydı. Yeni olan, karşılaştırmaya temel olacak kavramların bilimsel seçiminde gösterilen özel dikkattir. Ardı ardına üç liste hazırlandı, en sonuncusu yukarıdaki makalelerin ilkinde tam olarak veriliyor. Önceki listelerin içeriği ise ikinci makalede yer alır. İkinci liste 200, üçüncü liste 100'ü "esas" 100'ü "tamamlayıcı" toplam 200 madde içerirken, ilk liste 215 maddeden oluşur. Üçüncü listedeki ayırımın sebebi, bazı temel kavramları karşılayan kelimelerin değişime karşı direncinin diğerlerinden fazla olmasıdır. Listeler esas olarak Amerikan yerli dillerinin analizinde kullanılmak için hazırlandı, fakat başlangıçtan beri bunlardan diğer dillerin analizlerinde de yararlandı. Listeler esaslı şekilde birbirlerinden farklılık gösterir. Dahil edilen kelimelerin toplam sayısı 230 ila 240 arasında değişir. Daha işin başında hiçbir listenin bütün diller için tam olarak uygun olamayacağı kabul edilmiştir. Mesela esas olarak "Altay" dillerini analiz etmek üzere hazırlanan bir liste, başka hiçbir listede yer almayan bir iki kelimeyi içine alacak yahut başka listelerde

yer alan birkaçını atacaktır. Fakat bu tip farklılıklar sadece uçlarda yer alır, hazırlanan kavramlar listesinin tamamı için diller karşılıklar sergiler.

İkinci safha, kullanımda olan listeyi “kontrol örnekleri” ile sınamaktır. Bu kontrol listesi, geniş bir dönemi kapsayan yazılı metinlere sahip olan dillerde, farklı zaman dilimlerinde temel söz hazinelerinin karşılaştırmasını yapar. Bir dizi “kontrol örnekleri” çalışmasının sonucu olarak, Profesör Swadesh 1952 yılında, “temel söz hazinesinin sabit bir hızda değiştiğini” keşfetti (kendisi söylememiş olsa da organik maddedeki C 14 miktarının değişmesi gibi). Bu oran şöyle formüle edildi: “temel söz hazinesinin yaklaşık %81’i, 1000 yıllık bir sürenin sonunda hala kullanılıyor olacak”.

Kolaylık olması ve sonucu fazla etkilemeyecek olması açısından %81’i, %80 olarak alırsak; 0 yılındaki 200 kelimelik bir temel söz hazinesinin 160’ı, 1000. yılın sonunda hala kullanımda olacak (2000 yılında 128; 3000 yılında 102; 4000 yılında 82; 5000 yılında 66 ve nihayetinde 12000 yılında 14 gibi).

Üçüncü safha, genetik akraba olduklarına inanılan iki veya daha çok dilin temel söz hazinelerini karşılaştırmak olacaktır. Temel söz hazinesinden kaç kelimenin hala ortak olarak kullanıldığını tespit edip, bu dillerin ne zaman birbirlerinden ayrılıp bağımsız diller halinde geliştiklerini çıkarabiliriz.

Burada gözden kaçan nokta şuydu: Çekirdek ata dilin bütün temel söz hazinesini bilmedikten sonra (böylece her bir dil “kontrol örneği” olarak kullanılabilir), her bir dilde temel söz hazinesinden kaç tanesinin yaşadığını belirlemek imkansız olacaktır. Çekirdek dil, tarihin belli bir noktasında bir çırpıda kullanımdan kalkıp bunun yerine hemen iki veya daha çok dil ortaya çıkmıyor, tam tersine çekirdek dili konuşan insanlar, küçük gruplara bölünüp birbirlerinden uzaklaşıyor. Bu yeni gruplar bir müddet çekirdek dili konuşmaya devam ediyor, fakat yeni çevrelerinin fiziki farklılıkları, farklı dilleri konuşan topluluklarla olan ilişkiler yüzünden çekirdek dil, farklı yönlerde doğru yavaş yavaş değişmeye başlıyor. Bunu daha iyi somutlaştırabilmek için iki küçük gruba ayrılan bir topluluğu düşünelim. Bu gruplardan birisi ata yurdunda kalıyor, diğeri başka bir yere göç ediyor. İlk dil büyük olasılıkla, ikincisinden daha yavaş ve farklı yönde değişecektir. Bu iki dil karşılaştırılır ve aralarında ortak 66 kelime bulunursa (yukarıdaki formülü doğru kabul edip çekirdek dilin de bilinmediğini varsayarsak), ayrılış tarihi beş bin yıldan daha eski olamaz. Her iki dilin ayrıca farklı 16 kelimeyi koruduğunu da görürsek, bu durumda ayrılma, dört bin yıldan daha geriye gidemez. Orijinal çekirdek dili bilmedikten sonra, ortak olan 66 kelimenin gerçekten bu çekirdek dilden gelip gelmediğini de bilemeyiz. Zaten bu bilinseydi, kardeş dillerin tarihini çalışmak için glottokronoloji’den daha kolay metotları kullanırdık.

Bilim adamları bu teknikleri uygulamaya başladığında, başka güçlüklerin de ortaya çıktığı görüldü ve tabii bunlar, formülün geçerliliği konusunda bazı şüpheleri beraberinde getirdi. İlk önce bütün temel kavramlar İngilizce kelimeler olarak ifade edildi, bu kelimelerin bazıları İngilizcede veya başka bir dilde muğlak anlamlar sergiliyordu. Örneğin “stand” kelimesi, “düşmemek”, “hareket etmemek” veya “birinin ayağa kalkması” anlamlarına gelebilir. Diğer diller, bu üç kavram veya üçünden ikisi için, farklı kelimeler kullanabilir. Ayrıca kelimelerin bin yıl önceki anlamlarını tam olarak belirleyebilmek güçtür. Bin yıldan daha yakın zamanlar için de, eğer kelime kullanımdan düşmüşse, aynı zorluk geçerlidir. Dillerden birinin veya her ikisinin ses değişiklikleri geçirdiğini dikkate aldığımızda, benzerlik gösteren iki kelimenin gerçekten aynı kökten gelip gelmediğini tespit etmek bir hayli zordur.

Yukarıda belirtildiği şekilde bazı dillerin diğerlerinden daha tutucu oldukları kabul edilir. 100 artı 100 kelimedenden oluşan listeye yapılan değerlendirmeler gösteriyor ki, bu tutuculuk, ayrımcılık oluşturmaya eğilimlidir. Listedeki “esas terimler”in, “tamamlayıcı terimler”den daha az değiştiği ispatlanmıştır. İlk yüz kelimedede görülecek %90’lık bir oran ile ikinci yüz kelimedede görülecek bir %70’lik oranın, uzun vadede istatistiksel olarak, iki yüz kelimedenden oluşan listede yakalanan %80’lik yaşama oranından farklı sonuçlar üreteceği açıktır.

Daha kötüsü, bazı dillerin temel söz hazineleri bin yılda %81’lik bir yaşama oranı ile örtüşmez: Bir kısmı değişime diğerlerinden daha dirençlidir. Bu eksikleri kapatmak üzere formülde birtakım ayarlamalar yapmak konusunda çalışmalar oldu. İşte yukarıda verilen makalelerin sonuncusunda, bu

amaçla ortaya konulan karışık matematik formüllerini ne yazık ki ancak uzman bir matematikçi anlayabilir.

Glottokronoloji'nin temel felsefesi, ancak küçük bir antropolog grubu tarafından benimsendi, fakat bu durumda bile ağır eleştiri bombardımanından kurtulmak mümkün olmadı. Uygulamada karşılaşılan, benim yukarıda saydığım bütün zorluklar ve diğerleri, gündeme getirildi. Fakat bu eleştirilerin odak noktası şuydu: Dil, somut bir nesne değildir; ne organik bir madde gibi cansız ne de insan veya hayvan gibi yaşayan bir varlıktır. İnsan aklı tarafından yaratılmış soyut bir şeydir, bu yüzden ölü bir parçadan çok, yaşayan bir organizma gibi davranması muhtemeldir. Gerçekten de bütün diller için aynı şekilde uygulanabilecek bir yaşama formülü üretmenin mümkün olmaması, bu katı gerçeği ifade eder. Bir grup canlı organizmaya bir görev verilse, bütün organizmalar görevi aynı hızda yerine getirmeyecektir. Mesela on iki at ve binicileri iki millik bir mesafeyi koşmak için aynı anda harekete geçirilseler, tek kesin olan şey, hedefe ulaşmalarının aynı anda olmayacağıdır. Zaten bu da at yarışlarını heyecanlı kılan şey değil midir? Dahası yaşayan organizmalara benzetirsek, dilin temel sözlerinin değişim hızı, geniş bir zaman dilimi içinde hep aynı olmaz. İki mil koşan bir at, bütün mesafeyi aynı hızda koşmaz, bazen yavaşlar bazen de hızlanır. Kısacası kelimeler, bir çok faktöre bağlı olarak zaman içerisinde farklı değişim oranları sergiler. Bu faktörlerin içerisinde en önemlisi, konuşurların ilişkide oldukları diğer dillerin konuşucularıdır. Bu gerçek, sadece temel söz hazinesine ilişkin değildir, uçlarda kalan sözleri de kapsar.

Özetlersek, genetik olarak akraba dillerin ne zaman birbirlerinden ayrılıp bağımsız birer dil haline geldiklerini araştırmada, glottokronoloji, tam bir yetkinlikle kendini ortaya koymuş sayılamaz. Bunun en azından dört sebebi vardır:

- 1) Çekirdek dilin bütün söz hazinesi tam olarak bilinmedikçe, bu söz hazinesinin ne kadarının modern dilde yaşadığını belirlemek imkansızdır;
- 2) Diller aynı hızda ve oranda değişmez;
- 3) Bir dil bütün bir zaman dilimi boyunca aynı hızda değişmez;
- 4) Bu yüzden bir dil yazılı belgelerde "kontrol örnekleri" tespit edilebilecek kadar uzun süre mevcut olsa bile, bu süre esas alınarak belirlenen yaşama oranı geriye dönük olarak emin bir şekilde kullanılamayacaktır. Aynı şekilde bu oran, ilgili dilin ne zaman diğer dillerden ayrılıp bağımsız bir dil haline geldiğini hesaplamakta güvenilir olarak kullanılamaz.

Ne var ki bu bağlamda, dillerin ve dil ailelerinin tarihiyle ilgili yapılan araştırmalar, leksikoistatistiğin değerini ispat etmiş görünüyor. Birbiriyle bağlantılı dillerin temel söz hazineleri karşılaştırılırsa, çok sayıda ortak kelimeye sahip dillerin, az kelimeye sahip olan dillere oranla, daha yakın zamanlarda birbirlerinden ayrıldığı görülecektir. Yine bir grup dil, belli bir kavram için diğer gruptan farklı bir kelimeye sahipse, bu iki grubun ortak çekirdek dile bağlantılarında iki farklı yol izlemek gerekecektir. Yeterince uzun bir süreye yayılan dillerin söz hazinelerinde yapılan "kontrol örnekleri" araştırmaları da, bu dillerin doğaları itibarıyla değişmelere karşı koyma direncini belirlemek için önemlidir.

Genetik akraba oldukları ileri sürülen iki veya daha çok dilin temel söz hazineleri değerlendirilir ve ortak kelimelerin olmadığı veya çok az olduğu görülürse, buradan çıkarılacak sonuç açıktır: Bu diller akraba değildir ve ortak olarak görülen kelimeler ya ödünç kelimelerdir yahut tesadüfe dayalı benzerliklerdir. Bu çıkarım, dilin "kontrol örnekleri" değerlendirmesi yapıldığında, bilinen geçmişinde değişikliğe dirençli olduğu belirlenirse, daha da güçlenir.

Bu araştırmaların karşılaştırmalı filoloji bilimine yaptığı en önemli hizmet, karşılaştırmada kullanılmak üzere bir temel kavramlar listesi hazırlamak olmuştur. Bu liste, karşılaştırmalı filoloji çalışanların kafasında uzun süreden beri var olan bir fikri uygulama alanına koymuştur. Leksikoistatistik, Altay teorisinin geçerliliğini değerlendirmek için elimizdeki en mükemmel ve tarafsız tekniktir.

Altay teorisini savunanlar tezlerini, gramer yapısı ve ses bilgisiyle bağlantılı kanıtlara ek olarak (akraba olmayan diller de benzer fonetik ve gramerlik yapılarla sahip olabilir), Türkçe, Moğolca ve

Tunguzcanın çok sayıda ortak kelime sergilediği iddiası üzerine kurdular. Onlara göre bu ortaklıkların tek mantıklı açıklaması ancak bir Proto Altay dili olabilirdi. Ne var ki bu ortak kelimelerin, temel ya da uçlarda yer alan bir söz hazinesine ait olup olmadığı konusuna hiç değinilmedi. Temel söz hazinesine ait olmaları durumunda bu ortaklıkların bir kıymeti olacaktı, aksi durumda bunlar muhtemelen ödünç kelimeler olarak değerlendirilmeliydi. Leksikoistatistik yöntemini kullanarak konuya, diğer tarafından yaklaşım ortak temel kelimelerin oranının istatistiksel değerlendirmesini yapabiliriz.

Tekniği uygularken yukarıda anlatılan safhaların aynısını takip ettim. İlk “Altayca” ortamına uygun temel kavramları karşılayan 200 kelimele bir liste hazırlamak zorundaydım. En son 100 artı 100 şeklinde hazırlanan listeyi, birkaç küçük değişiklikle kullanmak uygundu. “Esas maddeler” listesinde yer alan 100 kelimedede herhangi bir değişiklik yapmak gerekmedi. Fakat “tamamlayıcı maddeler” listesi tipik “Altay” hayatında yer alacak yay, ok, yurt, at, ata binmek gibi kavramları içermiyordu ve 215 kelimele listede yer alan ağlamak kavramı da bu son listeden çıkarılmıştı. Bunlara yer açmak için aşağıdaki altı kavram listeden çıkarıldı: 1) “kör” (keskin değil) bu Türkçede “delmeyen, keskin olmayan, uçsuz” kavramlarıyla karşılanı gelmiştir ve dilden dile değişiklik gösterir; 2) “salya” bu bölgede günlük konuşma dilinde pek kullanılmış olmasa gerek; 3) “yağmur” hem isim, hem fiil şeklinde listenin her iki yarısında yer almış olsa da, son listeden çıkartılabilir; 4) “mızrak” yay ve oka göre bölgenin daha az karakteristik bir silahıdır; 5) ve 6) bulunma durumu bildiren bağımsız İngilizce “at” ve “in” kelimeleri, bu dillerde isim çekim ekleri tarafından karşılandığı için çıkarıldı. Buna göre tamamlayıcı maddeler listesi değiştirildi. Asıl listede maddeler kolay kavranabilir şekilde girilmemişti, kelimeleri gramerlik kategorilere ayırıp alfabe sırasına göre dizmek daha uygun olacaktı. “Asıl liste”deki maddeler 1’den 100’e; tamamlayıcı maddeler S 1’den S 100’e numaralandı.

Bir sonraki adım, bu kavramların karşılıkları olan, üç dilin mümkün olan en eski kelimelerinin listesini hazırlamak oldu. Türkçe için Orhun ve Uygur kitabeleri, Uygur yazılı eserleri (birkaç boşluğu tamamlamak için) ve Kaşgari’nin *Divanü Lugat-it Türk’ü*, bin sene öncesinin temel kelimelerini derlemekte yeterliydi. Moğolca için yaklaşık yedi asır öncesine giden benzer bir liste Gizli Tarih, Moğolca-Çince *Hua-i I-yü* ve Zamahşari’nin *Mukaddimetü’l-Edeb*’indeki Moğolca kelimeler kullanılarak hazırlandı. Londra Üniversitesi, Afrika ve Doğu Çalışmaları Okulu Moğolca okutmanı Dr. Charles Bawden, bu listeyi benim için kontrol etme nezaketini gösterdi. Tunguzca özel bir problem oluşturdu. Bilinen en eski Tunguz dili olan Jurchen (Cürçen) dilinden kalanlar yeterli malzemeyi sağlamaktan uzaktı. 19. asırdan önceki yazılı Tunguz dili olan Mançuca, tek seçenek gibi görünse de, şu üç sebep yüzünden yeterli olmadı: Bütün olarak dil grubunun tipik bir örneği değildi, bazıları temel söz hazinesine bile giren Çince ve Moğolca alıntılarla doluydu ve bildiğim kadarıyla Mançucanın hiçbir yabancı dilde sözlüğü yoktu. Bu yüzden “Ch’ien-lung Pentaglott” adıyla bilinen Mançuca bir sözlüğün Tibetçe, Moğolca, Doğu Türkistan Türkçesi ve Çinceye tercümelerinden faydalanarak, adeta geçit vermez bir ormanda ilerler gibi, yeni baştan bir liste hazırlamak zorunda kaldım. Indiana Üniversitesi profesörlerinden John Krueger’in bu çalışma için önceden yayımladığı indeks olmasaydı, işim çok daha zor olacaktı (bu çalışma Ural-Altaysche Jarbücher, XXX B, 1963, 228. ve devamı sayfalarında bulunabilir). Köln Üniversitesi profesörlerinden Dr. Walter Funchs da, bu listeyi kontrolde ve tamamlamada yardımını esirgemedi.

Daha sonra Türkçe ve Moğolcanın sırasıyla, son bin ve yedi yüz yıl içerisinde, değişime karşı ne derece dirençli olduklarını tespit etmenin yararlı olacağını düşündüm. Bunun için eski Türkçe kelimelerin dört farklı modern Türkçe içinde karşılıklarını gösteren bir tablo hazırladım. Bu dilleri seçerken mümkün olduğunca birbirlerinden uzak olmalarına dikkat ettim: Tuvaca, Özbekçe, dil reformundan önceki Osmanlıca (Türkiye Türkçesi) ve Çuvaşça. Eski Moğolca kelimelerin karşılıkları için de sözlükleri hazır olan iki yaşayan Moğol dilini seçtim: geleneksel Moğol alfabesiyle yazılmış yaşayan İç Moğolistan Moğolcası ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti’nin resmi dili olan, Kiril alfabesiyle yazılmış Moğolca. Bunlar şüphesiz yaşayan dillerden sadece ikisi. Kalmukça veya Buryatça gibi diğer diller ele alınsaydı, azıcık farklı bir sonuç ortaya çıkabilirdi. Bu makalede sonuçları gösteren bir tablodan daha fazlasına yer vermek gereksizdi. Sonuçlar 1 ve 2 numaralı tablolarda gösterildi.

Tabloları hazırlarken sahanın diğer çalışanlarının da karşılaştığı benzer zorluklarla yüz yüze geldim. Canlılığı sürdürmek (yaşama), ilk başta görüldüğü kadar basit bir kavram değildi, farklı bütünlük derecelerine sahip dört değişik “yaşama” karşına çıktı:

- 1) Eski kelime fonetik bir değişiklik göstermeden ya da aynı kökten türemiş bir türevdeş olmaksızın orijinal manasıyla yaşayabilir;
- 2) Eski kelime değiştirilip yenilenmiş bir anlamla yaşayıp (mesela anatomik anlamda Moğolca “baş” kelimesi şimdi sadece “baş kişi” gibi tamlamalarda yaşar) yerini kendine yakın bir anlam ifade etmiş olan başka bir eski kelimeye bırakmış olabilir;
- 3) Eski kelime değiştirilip yenilenmiş bir anlamla yaşıyor olabilir, fakat yerini eski olmayan hatta başka dilden ödünç bir kelimeye bırakmış olabilir;
- 4) Eski kelime kullanımdan düşmüş ve yerini aslında daha farklı anlamda olan başka bir eski kelimeye bırakmış olabilir.

Bu durumlardan sadece ilki tam bir yaşamadır. Diğerlerinde ancak yaşamının parçalarından söz edilebilir. Tablolarda bu dört durum, sırasıyla, yaşama (1), (2), (3) ve (4) olarak gösterildi. Aslında daha karmaşık olan bir durum daha var. Dr. Bawden’in bana söylediğine göre bazı modern Moğol dillerinde eski kelimeler orijinal anlamlarında yaşamış, fakat bu kelimeler artık bu anlamlarıyla yaygın olarak kullanılmıyor. Doğrusu bu bütün dillerde görülebilecek bir fenomen, mesela İngilizcenin eski “banquet” kelimesi hala kullanılır, fakat daha ziyade “akşam yemeği” anlamını verir. Eski kelime ortadan kalktığında başka bir eski kelime onun yerini almazsa, ya ödünç bir kelime ya da ilk dönemlere çıkarılamayan başka bir kelime onun yerini alacaktır. Bu iki durum arasındaki farkları belirtmenin tablolarda faydalı olacağı düşünüldü.

Tabloları hazırlarken bazı öznel değerlendirmeler kaçınılmaz olarak karışmış olabilir, fakat Çuvaşça listenin yorumlanmasında bunun haricinde özel zorluklar söz konusu oldu. Çuvaşça, doğu Asya’daki ana vatanlarından ayrılıp 4. veya 5. asırlarda Volga civarına göç eden Türkçe konuşan bir halkın dilinden gelir. Bu dil daha o dönemde, bir çok açıdan özellikle de ses açısından, aynı atadan gelen diğer Türk dillerinden bir hayli farklılaşmıştı. Daha sonraki dönemlerde, özellikle uçta yer alan söz hazinesine Tatarcadan ve bölgeye sonradan gelip yerleşmiş Türk halklarının dilinden, ayrıca komşu Fin-Ogur halklarının dilinden birçok kelime dahil etti. 19. asra kadar yazılı dil hüviyeti kazanamadı. Fonetik gelişme tarihi bakımından, bildiğimiz kadarıyla, mesela *verem* “uzun” kelimesi, standart Türkçenin farklı telaffuz edilen *uzu:n* kelimesiyle aynıdır; *pilek* kelimesi de standart Türkçenin *bé:ş* kelimesiyle aynı kökten gelir. Ne var ki bazı durumlarda, Çuvaşça bir kelimenin aynı anlama sahip standart Türkçe kelimeyle gerçekten kökteş olup olmadığı şüphelidir.

Tablo 1. Eski Türkçe’nin temel söz hazinesinin karşılaştırılması:

Esas maddeler	Tuvaca	Özbekçe	Türkiye Türkçesi	Çuvaşça
Yaşama (1)	81	91	92	77
Yaşama (2)	3	-	1	-
Yaşama (3)	2	-	1	-
Yaşama (4)	5	3	4	7
Ödünç kelimeler	3	6	-	3
Diğerleri	6	-	2	13
Toplam	100	100	100	100

Tamamlayıcı maddeler	Tuvaca	Özbekçe	Türkiye Türkçesi	Çuvaşça
Yaşama (1)	80	88	84	62
Yaşama (2)	3	1	1	-
Yaşama (3)	1	1	1	2
Yaşama (4)	5	3	4	9
Ödünç kelimeler	2	3	4	2
Diğerleri	9	4	6	25
Toplam	100	100	100	100

Tablo 2. Eski Moğolcanın temel söz hazinesinin karşılaştırılması:

Esas maddeler	Modern Yazılı Moğolca	MHC Moğolcası
Yaşama (1)	94	94
Yaşama (2)	-	-
Yaşama (3)	5	4
Yaşama (4)	-	-
Ödünç kelimeler	-	-
Diğerleri	1	2
Toplam	100	100

Tamamlayıcı maddeler	Modern Yazılı Moğolca	MHC Moğolcası
Yaşama (1)	95	93
Yaşama (2)	2	2
Yaşama (3)	2	3
Yaşama (4)	1	1
Ödünç kelimeler	-	-
Diğerleri	-	1
Toplam	100	100

Bu tablolar karşılaştırıldığında görülür ki:

1. Moğolca, değişmeye karşı inanılmaz derecede dirençlidir. Yedi yüz yıl önce kullanılan kelimelerin sadece yüzde biri tamamen ortadan kalkmıştır; yaklaşık yüzde-95'i halen asıl anlamlarıyla kullanılmaktadır; bunlardan yüzde bir veya ikisi ise asıl anlamlarıyla kullanılmıyor.

2. Diğer Türk dillerinden en azından bin yıl evvel (belki de bin beş yüz yıl veya daha önce) ayrılmış Çuvaşça, ve bir dereceye kadar Tuvaca hariç tutulursa, Türk dillerinin de değişmeye karşı normalden daha dirençli olduğu görülür. Esas maddeler, tamamlayıcı maddelere göre değişime daha dirençlidir. Bin yıl önce kullanılan kelimelerin Özbekçede sadece yüzde 9'u ve Türkiye Türkçesinde sadece yüzde 10'u tamamen kullanımdan düşmüştür (bu oranlar tablodaki Yaşama (4), Ödünç kelimeler ve Diğerleri bölümlerinin toplamını temsil ediyor); geri kalan yaklaşık yüzde 90'lık kısım hala asıl anlamlarıyla kullanımdadır.

Bu bilgiler ışığında, onuncu asır Türkçesi, on üçüncü asır Moğolcası ve on sekizinci asır Mançucasının temel 200 kavram için kullandığı kelime listesinin, 3. Tabloda düzenlendiği şekliyle, incelenmesine geçebiliriz. Herhangi bir sütundaki bir kelimeyle aynı veya ilgili olan diğer sütundaki kelimeler, kullanım kolaylığı açısından, italik harflerle yazıldı.

Tablo 3. Karşılaştırmalar:

Kavram	Erken Türkçe	Erken Moğolca	Mançuca
<i>Esas maddeler</i>			
<i>İsimler</i>			
1 ashes	kül	(h)ünesü(n)	fulenggi
2 (birch) bark ¹	to:z	uyılsun	çalfa, alan
3 belly	karın	ke'eli	hefeli
4 bird	kuş	şiba'un	gasha
5 blood	ka:n	çisun	senggi
6 bone	süñük	yasun	giranggi
7 breast, chest	tö:ş (dö:ş), kögöz	çe'ej	tunggen
8 claw (/nail) ²	tırnak, tarma:k	kimüsü(n)/kimül	oşoho
9 cloud	bulut	e'ülen	tugi
10 dog	it	noğay	indahôn
11 ear	kul(k)ak	çikin	şan
12 earth (a) genel ³ (b)soil	(a) yé:r (b) topra:k	(a) gajar (b) köser, şiroy	(a) na (b) boihon

¹ Birchbark, "Altay" bölgesinde ekonomik açıdan değer taşıyan tek ağaç kabuğudur.

² Birçok dil, insan ve hayvan tırnağı için aynı kelimeyi kullanır.

13 egg	yumurtğa	ömdegen/öndegen	umhan
14 eye	kö:z (gö:z)	nidun	yasa
15 fat	ya:ğ	e'ükün/ö'ükün	nimenggi
16 feather	yüg	ödön	funggaha
17 fire	o:t (o:d)	al	tuwa
18 fish	balık	jıgusun	nimaha
19 flesh (/meat)	et	miqan	yali
20 foot ⁴	adak	köl	bethe
21 hair (a) genel ⁵ (b) baştaki (c) vücuttaki	(a) kıl (b) saç (c) tü:	(a) (h)üsü (b) (h)üsü (c) (h)üsü	(a) funiyehe (b) funiyehe (c) funiyehe
22 hand ⁶	elig	gar	gala
23 head	baş	teri'ün	uju
24 heart	yürek	jürüğe/jürüğe	niyaman
25 horn	büñüz	eber	uyhe
26 knee	ti:z (di:z)	ebüdüg	buhi
27 leaf	yapurğa:k	nabçin	abdaha
28 liver	bağır	(h)elige(n)	fahün
29 louse	bit	bö'esün	çihe
30 man, male ⁷	er, erkek	ere	haha
31 moon	a:y	sara(n)	biya
32 mountain	ta:g (da:g)	a'ula	alin
33 mouth	ağız	ama(n)	angga
34 name	a:t (a:d)	nere	gebu
35 neck	boyun	küjügün	meifen
36 night	tün (dün)	süni	dobori
37 nose	burun	qabar	oforo
38 person	kişi:	gü'ün	niyalma
39 rain	yağmur	qura	aga
40 road (path) ⁸	yo:l/oruk	jam/mör	jugön
41 root	kök, yıltız, tö:z	(h)uja'ur/uju'ur	da
42 sand	kum, kayır	efesü(n)	yongga
43 seed	uruğ	(h)üre	use
44 skin	teri: (deri)	arasun	suku
45 smoke	tütün	(h)uni	şanggiyan
46 star	yultuz	(h)odun	uşiha
47 stone	taş	çila'un, gürü	wehe
48 sun ⁹	kün	naran	şun
49 tail	kudruk	se'ül	unçehen
50 tongue	tıl (dil)	kelen	ilenggu
51 tooth	tış (diş)	şidü(n), südü(n)	weihe
52 tree, wood	iğaç	modon	moo
53 water	su:v	usu(n)	muke
54 woman (female) ¹⁰	evçi:, ura:ğut (tişi: (dişi:))	eme	hehe

³ Her üç dil “gök”ün zıddı olarak “earth” terimini kullanır; bu kelime “ülke, yer” anlamına da gelir. Ayrıca terim “soil (toprak)” manasında da kullanılır.

⁴ Üç dilde de “hand” (22) ve “arm” (S 1) için; “leg” (S 20) ve “foot” için aynı kelimeleri kullanma yönünde bir eğilim vardır. Rusça da aynı şeyi yapar (*ruka* “el/kol”; *noga* “ayak/bacak”). Çince el ve kol için aynı kelimeyi kullanırken, ayak ve bacak için farklı kelimeleri tercih eder. Hem Türkçe hem Moğolca “kolun üst kısmı” ve “uyluk” için farklı kelimeler kullanır, bazen bunlar ayak ve kol anlamına da gelir.

⁵ Baştaki, vücutta veya hayvandaki saç ile, genel saç ayırmakta Türkçe tek başına kalmış görünüyor.

⁶ Bkz. 4 numaralı dipnot.

⁷ Türkçe ve Moğolca “man” (“kadın”ın zıt anlamlısı olarak) için ve “husband” (S 17) için aynı kelimeyi kullanırken, Mançuca farklı kelimeleri tercih eder. “adam” için “person” (38) anlamında kullanılan kelimeler bunlardan farklıdır.

⁸ Hayvanların ve yayaların kullandığı yol anlamında “patika, iz”, insanların veya araçların kullandığı yol kavramını ifade eden “road”dan daha eski bir kavramdır. İlki için Türkçe *oruk*, Moğolca *mör* kelimesini kullanır. Türkçe “yo:” muhtemelen inşa edilmiş bir yoldan çok aslında soyut anlamda bir yol anlamı taşır. Moğolcanın yol için kullandığı *jam* kelimesi, Çince *chan* (Orta Çince *t'am*)dan geliyor görünmekte. Aynı kelimeyi Türkçe de *yam* şeklinde daha sonra alıntılanmıştır. Bu kelime Çince de yolculukta bir safha, durak anlamına gelirken sonra yol anlamını kazanmıştır.

⁹ Türkçe “sun” ve “day” (s 6) için aynı kelimeleri kullanırken, Moğolca ve Mançuca farklı kelimeleri tercih eder.

¹⁰ Moğolca ve Mançuca “woman” için özel karşılıklara sahiptir; Türkçe “female (genel)” için özel *tişi: (dişi:)* terimini kullansa da farklı dönemlerde “woman” için değişik kelimelerin tercih edildiği gözlemlenebilir. En eski dönemlerde *uzu:n tonluğ: ura:ğut* (11.-14. asırlar kayıtlarda rastlanır); *evçi* (ev kadını anlamında) kullanışları kayıtlıdır. Modern dillerin çoğu, Arapçadan alınan kelimeleri tercih eder, bunların “zayıf, yetersiz” gibi yan anlamları da mevcuttur.

Sıfatlar 55 all ¹¹	barça:, kop, kamağ	büri, qamuğ	yooni
56 big	uluğ, bedük	yeke	amba
57 black	kara:	qara	sahaliyan
58 cold	soğuk	köyiten	sahörün
59 dry	kuruğ	qokimay	olhon
60 full	tolu: (dolu:)	dü'üren	jalu
61 good	edgü:, yaxşı:	sayın	sain
62 green	yaşıl	noğo'an	niowanggiyan
63 hot	isig	qala'un	halhön
64 long	uzu:n	urtu	golmin
65 many	üküş	olon	geren, labdu
66 new	yañı:	şine	içe
67 red	kızıl	(h)ula'an	fulgiyan
68 round (circular)	teğirmi: (değermi:)	tögörigev, tö'eriy	muheliyan
69 small	kiçig	üçügen	ajige, osohon
70 white	a:q	çağa'an	şanyan
71 yellow	sarığ	şira (sira)	suwayan
Zamirler	ben	bi (ilgi hali minö)	bi
72 I ¹²			
73 we ^{13 14}	biz	ba (harici.) bida (dahili.)	be (harici.) muse (dahili.)
74 thou	sen	çi (*ti)	si
75 this	bu: (?bo:)	ene (çokluk: ede)	ere
76 that	ol	tere (çokluk: tede)	tere
77 who?	kim	ken	we, ya
78 what?	ne	ya'u	ay, ya
Sayılar	bi:r	nigen	eme
79 one			
80 two	ékki:	qoyar	juwe
Zarflar vs.	(ek)	ese, ulu	akâ
81 not (a) isolated	dağ ol, degül	----	akâ
(b) is not (c) does not exist	yok	üge'üy	akâ
Fiiller	ısır-, tışla:- (dışla:)	ja'u-, qaja-	sai-
82 bite			
83 burn (geçişli)	örte:-, küñür-, yak-	tüle-	tufada-
84 come	kel- (gel-)	ire-	ji-
85 die	öl-	ükü-	buçe-, buda-
86 drink	iç-	u'u	omi-, waida-
87 eat	yé:-	ide-	je-
88 fly	uç-	nis-	teye-
89 give	bér-	ök-	bu-
90 hear (listen to)	éşid-, (tınla-)	sonos-	donji-
91 kill	ölür-	ala-	wa-
92 know	bil-	mede-	sa-
93 lie (down)	yat-	kebbe-	dedu-
94 say	té:- (dé:-), söyle:-	ke'e, ügüle-, kelele-	se-, gisure-
95 see	kör- (gör-)	üje-	tuwa-
96 sit	olor-	sa'u-	te-
97 sleep	udı:-	umta-, unta-	amga-
98 stand	tur- (*dur-)	baiyi-	ili-
99 swim	yüz-	onba-	selbi-
100 walk	yori:-	yabu-	yabu-

¹¹ Türkçe ve Moğolcada ortak tek kelime, Fars dilinden geçen *kamağ* kelimesidir, bu kelime Moğolcaya geçerken ikinci ünlü yuvarlaklaşmıştır.

¹² Açıklanamayan fakat bilinen bir gerçek şudur ki, birbiriyle bağlantılı olmayan dillerin şahıs zamirleri arasında benzerlikler görülür, mesela İngilizce *mine*, Almanca *mein*, Türkçe *ben, benim* (ilgi eki almış şekli), Moğolca *bi, minö* ile yine Latince *tu 'sen'* ile Moğolca *çi (*ti)*. Bu yüzden üç dil arasında 72 ve 73. maddelerde görülen benzerlikler kaale alınmaz.

¹³ Moğolca ve Mançuca harici (exclusive: biz, fakat sen dahil değilsin) "we" ile dahili (inclusive: ben veya biz ve sen) "we" için farklı kelimeler kullanırken Türkçe her ikisi için de aynı kelimeyi tercih eder.

¹⁴ Türkçe *ye:-* nin daha önceden Moğolca *ide-* ile kökdeş olarak *d'e:-* biçiminde alınması teorik olarak mümkün görünse de bu ihtimal bir hayli düşüktür. Mançur dilindeki *je-* nin Türkçe *yé:-* (bazı diyalektlerde *jé-*) ile veya Moğolca *ide-* ile kökdeş olma ihtimali de çok düşüktür. Bu benzerlik büyük ihtimalle tesadüfidir.

Tamamlayıcı Maddeler İsimler	elig, ko:l	ğar	gala
S 1 arm ¹⁵			
S 2 arrow	ok	sumu(n)	niru
S 3 back (anatomiyle ilgili)	arka:	aru	fisa
S 4 bow	ya:	numu(n)	beri
S 5 child	kê:ñç (gé:ñç)	no'un, kö'üken	jui
S 6 day ¹⁶	kün	üdü	inenggi
S 7 dust	to:z, to:ğ	to'uson	buraki
S 8 dwelling	c:v	ger	boo
S 9 father	kañ, ata:	eçi'e	ama
S 10 flower	çéçek	çéçeg	ilha
S 11 fog, mist	tuma:n (duma:n)	budan, manan	talman
S 12 fruit	yemiş	jimiş	tubihe
S 13 fur ¹⁷	kürk	nekey	furdehe
S 14 grass	ot	ebesün	orho
S 15 guts (bowels)	bağırsuk, içegü:	abit, gedesün	duha
S 16 horse	at	mori(n)	morin
S 17 husband ¹⁸	er	ere	eygen
S 18 ice	bu:z	mölsün	juhe
S 19 lake	kö:l (gö:l)	na'ur	omo
S 20 leg ¹⁹	adak, bu:t	ğuya	bethe
S 21 lip	érin	(h)urul	femen
S 22 milk ²⁰	sü:t (sü:d)	sün	huhun (insan) sun (hayvan)
S 23 mother	ö:g, ana:	eke	eme
S 24 navel	kindik	köyesün	ulenggu
S 25 rope, cord	yıp	de'esün	futa
S 26 salt	tu:z	dabusun	dabsun
S 27 sea ²¹	taluy, teñiz (deñiz)	dalay	mederi
S 28 sky ²²	teñri:, kö:k (gö:k)	tengeri, (oqtağoy)	abka
S 29 snake	yıla:n	moğay	meihe
S 30 snow	ka:r	çasun	nimanggi
S 31 wife	kisi:	gergey	sargan
S 32 wind	yé:l	key	edun
S 33 wing	kanat	ji'ür	asha
S 34 worm	kurt	qoroqay	umiyaha
S 35 year ²³	yıl	(h)on, jil	aniya
Sıfatlar	tirig (dirig)	amidu	ergengge
S 36 alive			
S 37 bad	yavlak, yavuz, yama:n	ma'u	ehe

¹⁵ Bkz. 4 numaralı dipnot.

¹⁶ Bkz. 9 numaralı dipnot.

¹⁷ Erken Moğolca veya Türkçe'de "kürk" için genel terimleri bulmak zordur. Başlangıçta aynı terim hem kürklü hayvanların kendisi hem de kürkleri için kullanıldı, sonradan "deri" kelimesi bu hayvan isimlerine eklendi. Türkçe *kürk* 'e genel bir terim olarak 11. asırdan önceki kayıtlarda rastlanmaz, Moğolcada, şimdi kürk anlamına gelen, *nekey* de başlangıçta koyun derisi anlamını taşıyordu.

¹⁸ Bkz. 7 numaralı dipnot.

¹⁹ Bkz. 7 numaralı dipnot.

²⁰ Sadece Mançuca insan ve hayvan sütü arasında ayırım yapar.

²¹ Türkçe *taluy* kesinlikle Çince'den alınmadır. Büyük anlamına gelen *ta* kelimesiyle, Chihli'deki Sangkan nehrinin Orta Dönemdeki ismi olan *luy* kelimesinin birleşmesiyle oluşmuştur. 7. asrın sonlarında, buraya akın yapan Türkler ilk defa deniz görüyorlardı.

²² *Teñri:*, Türk dilli oldukları tartışmalı olan Hsiung-nu'ların dilinden Türkçeye geçmiştir. Mistik ve dini anlamda "cennet" manasına geliyordu, sadece "yer ve gök" kullanımında fiziksel bir anlamla karşımıza çıkar. Aynı şekilde kullanıldığı Moğolcada da kesinlikle bir alıntı kelimedir. Modern Moğolca "gök" anlamına gelen *oqtağoy/ogtorgıy* kelimesine erken dönemde rastlanmasa da, bu, kelimenin eski bir kelime olmadığı anlamına gelmez.

²³ Moğolcadaki *jil* kelimesi sadece "on iki hayvan takvimindeki bir yıl" anlamıyla sınırlandırılmış olarak kullanılır. Kesinlikle takvimin alındığı dönemde girmiş bir ödünç kelimedir. Kaşgari'den bildiğimiz kadarıyla (Atalay'ın tecümesi, I, 31), *y>c (j)* değişimi, bazı Oğuz diyalektlerinin karakteristik özelliği idi. On birinci asrın bitiminden önce Oğuzların çoğu batıya göç etmiş bulunuyorlardı, fakat sekizinci asırda büyük çoğunluğu hala Selenga ve Tola nehirlerinin civarındaki bozkırlarda yerleşikti ve uzun süre burada kalmışlardı. Kelimeyi Moğollar veya onların ataları Kitanlar, muhtemelen, ilk bin yılın ikinci yarısında on iki hayvan takvimiyle birlikte bunlardan aldılar.

S 38 correct, true	çin, kértü:	ünen	menc. yala
S 39 dark	<i>karanğu:</i>	<i>qarağğuy</i>	farhôn
S 40 dirty	kırlıg	burtaq	langse
S 41 far	uzak, ırak	qola	goro, aldangga
S 42 few	a:z	jöyen	komso
S 43 heavy	ağır	kündü	ujen
S 44 left (not right)	so:l	je'un	dashôwan, hasho
S 45 narrow	ta:r (da:r)	(h)j'utan	isheliyen
S 46 near	yağuk, yakın	oyıra	hançi
S 47 old (a) general ²⁴ (b) human	(a) eski: (b) (avıçga:), karı:	(a) qa'uçin (b) (ebügen)	(a) fe (b) sagda
S 48 other, different	özge:, öñi:	busu, ö'ere	ençu
S 49 right (not left)	oñ	bara'un	jebile, içi
S 50 ripe	bışıg, olğun	bolbasun	ureshôn
S 51 rotten ²⁵	irig	(iljilemel)	niyaha
S 52 sharp	yitig	qurça	daçun
S 53 short	kısğa:	oqor	foholon
S 54 smooth, level	tü:z (dü:z)	qabtağay	neçin, halfiyan
S 55 straight	köni:	şidurğu	tondo
S 56 thick	kalın, yoğun	juja'an	muwa, jiramin
S 57 thin	yinçge	nimgerñ, narin	narhôn, nekeliyen
S 58 wet	ö:l, çig	noyitan	usihin
S 59 wide &	ké:ñ	a'uy, örgen	leli, onço
Zamirler	sız	ta	suwe
S 60 ye			
S 61 he	ol (genetif: anıñ)	(*i, genetif: inö), tere	i
S 62 they	ola:r, anla:r	(*a, genetif:ano), tede	çe
Sayılar	üç	ğurban	ilan
S 63 three			
S 64 four	tört (dört)	dörben	duin
S 65 five	bé:ş	tabun	sunja
Zarflar vs.	kodı:	dooro (dooğşi)	fejile, fejrige
S 66 down (downwards)			
S 67 here	bunta:	ende	eredede
S 68 how?	neçük, kalı:, kaltrı:	ker	adaramede
S 69 in ²⁶	abañ (ek)	kerber (ek)	aikabade (ek)
S 70 there	anta:	tende	terede, tede
S 71 up (upwards)	örü: (yokaru:)	de'ere (de'egşi)	dergi
S 72 when?	kaçan	keli, (kejiye)	atanggi
S 73 where?	kanta:, kanı:	qa'a	yade, aibide
S 74 with ²⁷	birle:	qamtu (ek)	sasa, emgi
Fiiller	ür-, es-	keyis-	edu-
S 75 blow			
S 76 cry (weep)	ıgla:-	uiyila-	songgo-
S 77 cut	bıç-, kes-	çabçı-, oqtal-	giri-, fata-
S 78 dig	kaz-	uqu-	fete-
S 79 fall	tüş- (düş-)	una-	tuhe-
S 80 fear	kork-	ayu-	gele-
S 81 flow	ak-	urus-	eye-
S 82 freeze (geçişsiz)	ton- (doñ-)	köbşi-	beye-
S 83 hit	ur-, çap-, sok-	aşigi-, delet-, tus-	tanta-
S 84 hold	tut-	(h)atğu-, bari-	sefere-, jafa-
S 85 pierce	öt-, tel-, (del-), teş- (deş-), sanç-	qatğu-, ülge-	fondolo-
S 86 pull	tart-	çir-, jikdü-, tata-	tata-
S 87 push	it-	türe-	ana-
S 88 ride (geçişli)	bin-	uno-	yalu-

²⁴ Türkçe *karı*, insanın sıfatı olarak “yaşlı” anlamında kullanılır, *avıçga* ve Moğolca *ebügen* ise daha çok “yaşlı adam” anlamına gelir.

²⁵ Eski Moğolca “çürük, bozulmuş” anlamı için herhangi bir kelime bize ulaşmamış görünüyor.

²⁶ Üç dilde de “if (eğer)” şart kipi tarafından temsil edilir, şart cümlesi her üçünde de “eğer” anlamına gelen bağımsız bir kelime ile başlayabilir, fakat bu mecburi değildir. Türkçe *abañ* erken bir dönemde kullanımdan düşmüştür.

²⁷ “with” ifadesi Moğolca ve Tunguz dillerinin çoğunda Birliktelik (comitative) hali tarafından karşılanır (Türkçede bu hal yok). Türkçe ve Birliktelik halini kaybeden Mançuca, bunu bir edat ile ifade eder, Moğolcada bazen bir edat Birliktelik hal ekine iliştilir.

S 89 rub	türt- (dürt-). sürt-	arçi-	hisha-, sibisa-, monji-
S 90 sew	tik- (dik-)	oya-	ifi-, ufi-
S 91 sing	ırla:-	da'ola-	uçule-
S 92 split (geçişli)	yar-	qağal-	saçı-
S 93 squeeze	kıs-, sık-	daru-	siri-
S 94 suck (a) genel (b) göğüs	sor-	<i>sini- (*sini-)</i>	<i>sini-</i>
S 95 swell	siş-, kabar-	şiberi-, qabud-	aibi-
S 96 think	sakin-	setki-	göni-
S 97 throw	at-	tebçi-	faha-, waliya-
S 98 tie, bind	ba:-, bağla:-	büsele-	hotho-, hōwaita-
S 99 vomit	kus-	bö'ölje-	ogşi-
S 100 wash (geçişli)	yu:-	ukiya-	obo-

Türkçe ve Mançuca sütunları arasında yapılacak bir karşılaştırma (72, 73 ve muhtemelen 87 numaralılar yukarıda belirttiğimiz sebepler yüzünden hariç tutulursa), gösterir ki, bu iki dilde ortak olan hiçbir temel kelime yoktur. Bu yüzden bu iki dil genetik olarak akraba olamaz.

Türkçe ve Moğolca sütunları arasında yapılacak bir karşılaştırmada, bu sayı on altıya çıkar. Bu sayıya aşık veya muhtemel benzerlikler, türevler dahil edildiğinde ulaşılır. Benzer özellikler içeren kelimelerin on ikisi dört grup altında toplanabilir:

1. 72 ve 73 numaralı benzerlikler ciddiye alınacak benzerlik değildir.

2. Her iki sütunda ortak olan 55 (“all”), S 27 (“sea”), ve S 28 (“sky”) numaralı kelimeler, Türkçede, diğer dillerden alıntıdır; Moğolcaya gelince bunlar ya Türkçeden ya da daha az bir olasılıkla kaynak dillerden alıntıdır.

3. 24 (“heart”), S 12 (“fruit”) ve S 35 (“year”) numaralı kelimelerde Moğolca söz başı *j-* Türkçe *y-* ‘ye karşılık gelmekte. Daha önce de anlattığımız sebepler yüzünden *jil* “yıl” Türkçeden alınmış olmalı; *jimış* “meyve” için de aynı şeyi söyleyebiliriz, çünkü bu kelime *yé:-* fiilinden türemiş görünüyor, ne bu fiil kökü ne de *-miş* eki Moğolcaya ait değildir. Bu durumda 24 numaranın da aynı diyalekten, aynı ya da yakın bir zamanda alınmış olduğunu varsaymak mantıklıdır. S 10 (“flower”) numaralı da S 12 (“fruit”) gibi Türkçeden bir alıntı olmalıdır.

4. 47 (“stone”), 68 (“round”) ve S 7 (“dust”) numaralıların “Moğolca ekler sergileyen Türkçeden alıntılar” şeklinde açıklanmaları doğru olacaktır. Aksini iddia etmek ve açıklamak zordur.

Standart Türkçenin *taş*’ı Çuvaşçada *çul*’dur. Aşağıdaki tahminler yapılabilir: (1) *Çuvaş* eski kabile ismi *Tavgaç*’tan gelir; (2) *Çuvaşça*, Kuzey Wei veya 4. asırda kuzey Çin’de T’opa Hanedanlığını kurmuş olan *Tavgaçların* (Çin kaynaklarında *T’o-pa*) dilinden gelir. Bunlar uzun bir süre Kitanlarla yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Moğolca ek *-(a)’un* ile birlikte *çila’un*, *çil (taş)* kelimesi bu dönemde Kitan diline girmiş olmalıdır.

68 numaradaki benzerlik tam değildir. *Tegirmi*, **tegir-* “etrafını çevirmek, daire içine almak, döndürmek” fiilinden türemiş bir sıfattır. Esas fiil şekliyle yaşamasa da, Türkçe *tegre-*, *tegiirt-*, *tegiirmek* ve *tegiirmen* kelimelerinde karşımıza çıkar. Türetilmesi olası diğer kelime **tegiirig*’e kayıtlarda rastlamayız. Bu kelime Moğolca

-gey eki eklenmiş halde, *tö’erigey* ve *tö’erig* kelimelerinin türevi olabilir. Çünkü bu kelimelere kaynaklık edebilecek bir Moğolca fiil mevcut değildir.

To’osun “toz”, açıkça Türkçe *to:ğ* kelimesine Moğolca *-(o)sun* ekinin eklenmesiyle elde edilmiştir.

Bu durumda elimizde sadece 30 (ve S 17) *er – ere* “adam, koca”, 57 *kara: - qara* “kara, siyah”, S 39 *karañgu: - qarañguy* “karanlık” ve şüpheli 71 numaralı *sariğ – şira (sira)* “sarı” örnekleri kalır ki, bunlar şüphesiz, iki dilin genetik akrabalığını ispat etmek için bir hayli yetersizdir.

Moğolca ve Mançuca sütunlarının karşılaştırılması karmaşıktır. Bilindiği gibi Mançucanın uç, hatta bir dereceye kadar temel söz hazinesinde, Çinçeden ve Moğolcadan alınma kelimeler büyük bir rakama ulaşır. Elimizdeki listede 52 “tree, wood” *moo* ve S 40 numaralı “dirty” *langse* kelimeleri tartışmasız Çinçeden alıntıdır. Bu yüzden Moğolcadan alıntı başka kelimeler bulmak şaşırtıcı olmayacaktır. İki sütun karşılaştırıldığında en fazla on beş maddenin benzer veya türevde olduğu görülür. 72 ve 73 numaralar hariç tutulursa, bunların Moğolca ile Türkçenin sergilediği benzerliklerle örtüşen maddeler olmadığı dikkati çeker. Daha önce açıkladığımız sebepler yüzünden buradaki benzerlikler de ciddiye alınmaz. Geri kalan on üç madde (bunların ikisi yine şüphelidir) içerisinde, ormanda yaşayan ilkel kavimlerin gelişmiş komşularından almaları olası, hayvan ve onların ürünlerinin isimleri yer alır: 13 “egg” (şüpheli); S 16 “horse” (kültür yönünden listedeki belki en önemli kelime); S 22 “(animal) milk” ve S 26 “salt”. İki zamir S 16 *i*, Tunguz dilleri grubu içinde sadece Mançucada görülür, benzerlik tesadüfi değilse Moğolcadan ödünç alınmış olmalıdır. *Tere* “şu”, genel Tunguzca zamiri *tara*’nın Mançudaki şeklidir (*ta* ve *-ra* eki ile oluşmuş). Geriye kalanlar: bir isim 3 numaralı “belly”; üç sıfat 61 “god”, 63 “hot” ve 67 numaralı “red” (şüpheli); üç fiil 100 “to walk”, S 86 “to pull” ve S 94 numaralı “to suck”. Bu son grup bütün listenin yüzde üç buçukluk bir kısmını temsil eder ve açıkçası iki dilin genetik akrabalığı teorisine temel oluşturmaktan çok uzaktır.

Leksikoistatistik tekniğinin Altay teorisine uygulanmasının sonuçları şöylece özetlenebilir:

1. Tarihi dönemler boyunca Moğolcanın değişmeye karşı bir hayli dirençli olduğu görülüyor. Türkçe bu açıdan, ortalamadan daha dirençli bir tutum sergiliyor. Bu özelliklerin yakın zamanlarda geliştiğini iddia etmek için bir sebep yoktur.
2. Ortak temel söz hazinesine sahip olmadıkları için Türkçe ve Mançuca akraba değildir.
3. Türkçe ve Moğolcada ödünçlemeye dayalı ortak kelimeleri attıktan sonra, temel söz hazinesindeki ortaklığın sadece yüzde iki civarında olduğu ortaya çıkar. Bu oran da yukarıda açıkladığımız gibi, genetik akrabalığın değil, ödünçlemenin bir sonucu olmalıdır.
4. Benzer ayıklamaları yaptıktan sonra Moğolca ve Mançucanın temel söz hazinesinde ortak kelimelerin oranı yüzde üç buçuğu geçmez. Bunlar da aynı şekilde, Mançucanın Çince ve Moğolca ile yoğun ilişkisi dikkate alındığında, ödünç kelimeler olarak değerlendirilmelidir.
5. Bütün bunlardan sonra yine de, Moğolca, Türkçe ve Mançucanın temel söz hazineleri arasında genetik akrabalığın asgari şartını sağlayacak benzerlikler olduğu düşünülürse, o zaman Moğolcanın her iki dille birden akraba olamayacağını söyleriz, çünkü Türkçe Mançucayla bağlantılı değildir. Bu kanıtlar ışığında Altay teorisi geçerli değildir.

Çeviren: İsmail ULUTAŞ*

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.